

EPIDEMIE ALS POLITIEK

DE UITZONDERINGSTOESTAND
ALS HET NIEUWE NORMAAL

GIORGIO AGAMBEN

VERTALINGEN

YPE DE BOER, TIM CHRISTIAENS & MENNO GROOTVELD

VOORWOORD YPE DE BOER

NAWOORD TIM CHRISTIAENS

STARFISH BOOKS

INHOUD

OPMERKING VOORAF	9
VOORWOORD - A CHE PUNTO SIAMO?	13
1. DE UITVINDING VAN EEN EPIDEMIE	25
2. BESMETTING	28
3. OPHELDERINGEN	31
4. WAAR STAAN WE NU?	34
5. BESPIEGELINGEN OVER DE PEST	36
6. DE EPIDEMIE LAAT ZIEN DAT DE UITZONDERINGSTOESTAND REGEL IS GEWORDEN	38
7. SOCIAL DISTANCING	43
8. EEN VRAAG	46
9. HET NAAKTE LEVEN	50
10. NIEUWE BESPIEGELINGEN	54
11. OVER WAARHEID EN LEUGEN	58
12. GENEESKUNDE ALS RELIGIE	60
13. BIOVEILIGHEID EN POLITIEK	66
14. POLE MOS EPIDÊMIOS	69
15. REQUIEM VOOR DE STUDENTEN	80
16. RECHT EN LEVEN	83
17. UITZONDERINGSTOESTAND EN NOODTOESTAND	86
18. EEN LAND ZONDER GEZICHT	89
19. WAT IS VREES?	91
20. GAIA EN CHTHÔN	100
NAWOORD	108

OPMERKING VOORAF

*Het schip is zinkende,
maar wij maken ruzie over de lading.*

HIËRONYMUS

Ik heb hier de teksten verzameld die ik geschreven heb tijdens de maanden van de uitzonderingstoestand uit naam van de volksgezondheid. Het zijn specifieke interventies, sommige zeer kort, waarin ik probeer te reflecteren op de ethische en politieke gevolgen van de zogenoemde pandemie, en tegelijkertijd de verandering van de politieke paradigma's tracht te beschrijven die de noodmaatregelen bewerkstelligen.

Nu er sinds het begin van de noodtoestand ruim vier maanden zijn verstreken, is het hoog tijd de gebeurtenissen waarvan wij getuige zijn geweest in een breder historisch perspectief te plaatsen. Als de machten die de wereld regeren ervoor hebben gekozen gebruik te maken van het voorwendsel van een pandemie – of die nu echt of gesimuleerd is, doet er op dit punt niet toe – teneinde hun bestuursparadigma's van boven tot onder om te kunnen bouwen, dan betekent dit dat de oude modellen in hun ogen steeds meer in verval zijn geraakt en niet meer afdoende konden beantwoorden aan de nieuwe eisen. Net zoals Diocletianus en daarna Constantijn, geconfronteerd met de crisis die het Romeinse Rijk tijdens de derde eeuw trof, enkele radicale hervormingen van de administratieve, militaire en economische structuren doorvoerden, die zouden culminereren

in de Byzantijnse autocratie, hebben de huidige machthebbers besloten de paradigma's van de burgerlijke democratie – met hun rechten, parlementen en grondwetten – zonder pardon te laten vallen en te vervangen door nieuwe constructies, waarvan we nu nog nauwelijks het ontwerp kunnen onderscheiden, omdat ze waarschijnlijk ook nog niet helemaal duidelijk zijn voor degenen die er de contouren van schetsen.

Bepalend voor de *Great Transformation* die zij trachten af te dwingen is echter dat het instrument dat dit formeel mogelijk moet maken geen nieuw rechtsmiddel is, maar de uitzonderingstoestand, dat wil zeggen: de pure en eenvoudige opschorting van de grondwettelijke bescherming.¹ Wat dit aangaat zijn er overeenkomsten met wat er in 1933 in Duitsland is gebeurd, toen de nieuwe kanselier Adolf Hitler, zonder de grondwet van de Weimarrepubliek formeel af te schaffen, een uitzonderingstoestand afkondigde die twaalf jaar van kracht zou blijven. De grondwettelijke orde werd zo in feite terzijde geschoven, hoewel ze schijnbaar gehandhaafd bleef. In nazi-Duitsland was voor dit doel een uitgesproken totalitair ideologisch apparaat noodzakelijk, maar de verandering waarvan wij nu getuige zijn functioneert simpelweg op basis van de verspreiding van medische terreur en een soort gezondheidsreligie. Wat in de traditie van de burgerlijke democratieën een burgerrecht op gezondheid was, verwordt vrijwel ongemerkt tot een juridisch-religieuze plicht waaraan tegen elke prijs voldaan moet worden. En hoe hoog die prijs kan zijn hebben we aan den lijve kunnen ondervinden, en we zullen dat waarschijnlijk blijven doen, iedere keer dat de overheid dat nodig acht.

I Agamben verwijst naar het boek *The Great Transformation* van de twintigste-eeuwse sociale denker Karl Polanyi. Polanyi beschrijft de opkomst van de liberale markteconomie in de achttiende eeuw als het resultaat van bewust overheidsbeleid om de markt te 'ontkoppelen' (*disembedding*) van de samenleving. Hier benadrukt Agamben vooral dat de overgang naar een nieuwe maatschappelijke orde wederom het gevolg is van gerichte staatsinterventies.

We zouden de naam 'bioveiligheid' kunnen geven aan het bestuursapparaat dat resulteert uit de samenvoeging van de nieuwe gezondheidsreligie en de staatsmacht, met zijn uitzonderingstoestand. Het is waarschijnlijk het meeste effectieve bestuursapparaat dat de westerse geschiedenis ooit gekend heeft. De ervaring wijst uit dat, als het eenmaal gaat om een bedreiging voor de volksgezondheid, de mensen bereid zijn met maatregelen in te stemmen waarvan ze nooit gedacht hadden die ooit te kunnen tolereren, tijdens de twee wereldoorlogen niet en ook niet onder totalitaire dictaturen. De uitzonderingstoestand, die is verlengd tot 31 januari 2021, zal worden herinnerd als de langste opschorting van de wet in de geschiedenis van ons land, opgelegd zonder dat de burgers of hun vertegenwoordigende lichamen er ook maar iets tegen in te brengen hadden. Na het Chinese voorbeeld is juist Italië voor het Westen het laboratorium geweest waarin nieuwe bestuurs technieken in hun meest extreme vorm zijn beproefd. En waarschijnlijk zal deze periode, als toekomstige historici zullen hebben opgehelderd wat er werkelijk op het spel stond bij deze pandemie, te boek komen te staan als een van de meest beschamende episodes uit de Italiaanse geschiedenis, en degenen die aan het roer stonden als onverantwoordelijk en gespeend van alle mogelijke ethische scrupules.

Als het juridisch-politieke apparaat van de *Great Transformation* bestaat uit de uitzonderingstoestand en het religieuze apparaat uit de wetenschap, dan heeft deze transformatie op het gebied van de sociale verhoudingen zijn werking toevertrouwd aan de digitale technologie die, zoals inmiddels duidelijk is, werk maakt van de *social distancing* die de nieuwe structuur van de menselijke relaties bepaalt. Menselijke relaties moeten fysieke aanwezigheid zoveel mogelijk vermijden en zich – zoals nu al vaak feitelijk het geval is – afspelen via steeds effectievere en ingrijpendere digitale middelen. De nieuwe vorm van sociale relaties is de digitale connectiviteit, en wie niet verbonden is, wordt steeds meer uitgesloten van iedere relatie en verbannen naar de marges.

De kracht van de huidige transformatie is tegelijkertijd ook haar zwakte. Voor de verspreiding van medische terreur is een daarop afgestemd en onfeilbaar medisch apparaat nodig, dat niet makkelijk intact te houden is. De medische religie kent, net als alle religies, haar ketters en dissidenten, en gezaghebbende stemmen hebben de ernst van de epidemie al aangevochten, die immers niet oneindig volgehouden kan worden op basis van dagelijkse cijferpublicaties zonder enige wetenschappelijke consistentie. Het is waarschijnlijk dat de eersten die dat zullen beseffen juist de machthebbers zelf zullen zijn. Als zij niet hadden gemeend dat zij in groot gevaar verkeerden, hadden ze nooit hun toevlucht genomen tot deze extreme en onmenselijke maatregelen. Sinds enkele decennia verliezen de politieke instellingen steeds meer legitimiteit; deze ontwikkeling wisten zij louter in te perken door het uitroepen van een permanente noodtoestand en de daaruit voortvloeiende behoefte aan veiligheid. Hoeveel langer en op wat voor manier kan de huidige uitzonderingstoestand echter nog volgehouden worden? Het staat buiten kijf dat nieuwe vormen van verzet noodzakelijk zijn. Iedereen die weigert op te houden over een komende politiek na te denken, zou zich daar zonder voorbehoud voor moeten inspannen. We zoeken naar een politiek die noch de vorm van de uit zwang geraakte burgerlijke democratie zal hebben, noch die van het technologisch-medisch despotisme dat op het punt staat haar te vervangen.

VOORWOORD

A CHE PUNTO SIAMO?

YPE DE BOER

1. AGAMBEN GELEZEN ALS FILOSOOF

Controversiële uitspraken zijn de Italiaanse filosoof Giorgio Agamben niet vreemd. Een kleine dertig jaar geleden verklaarde hij in zijn roemruchte *Homo sacer* dat het concentratiekamp het paradigma vormt van de moderne politiek. Dus niet alleen van totalitaire regimes, zoals Hannah Arendt eerder had betoogd, maar ook van democratische rechtstaten. Daarnaast plaatste hij het ontstaan van de universele mensenrechten in eenzelfde biopolitiek spoor als de nazipolitiek, beschreef hij het kapitalisme als een cultusreligie die schuld zonder verlossing produceert en schetst hij een beeld van de moderne burger als een gehoorzaam automaton, tot in de puntjes bestuurd door de spektakelmedia. Sinds februari 2020 kunnen we aan dit rijtje radicale kritiek ook zijn felle aanval op de mondiale, maar vooral Italiaanse omgang met het coronavirus toevoegen. Waren de reacties op zijn eerdere uitspraken al niet mals, de corona-interventies die in deze bundel zijn opgenomen hebben tot een waar carnaval aan affecten geleid. Sommigen, onder wie ook filosofische medestanders, werden erdoor aan het twijfelen gebracht over de waarde van zijn filosofie in het algemeen. Tegenstanders zagen zijn uitspraken als het ultieme

bewijs voor wat ze allang dachten te weten: Agamben is een doemdenker, een fantast en een spektakelfilosoof, zelf een exemplarisch product van de cultuur die hij zo bekritiseert. Kwade tongen schreven zelfs dat hij de coronacrisis gebruikte om zijn filosofie te promoten, de crisis in zijn theorie forcerend om nog meer naam te krijgen. Uiteraard was er ook een eerste linie Agamben-verdedigers, die misschien wat al te snel de woorden van de meester wisten te nuanceren. Weer anderen grepen alles aan wat hij te zeggen had om hun eigen doembeelden te ondersteunen, en complotdenkers zagen er de rechtvaardiging van hun nachtmerries in. Maar het merkwaardigst was misschien wel de plotselinge toe-eigening van de kant van rechtse groepen, die voor de gelegenheid de links-anarchistische kern (contra eigendom, contra institutionele hiërarchieën, contra identiteit en nationaliteit) van Agambens werk maar even terzijde schoven.

Het doel van dit voorwoord is niet om een standpunt in te nemen in dit verhitte debat. Of en in welke mate de lezer zich in Agambens interventies kan herkennen, en welk masker ze de Italiaan (of zichzelf) opzetten, laat ik graag aan hem- of haarzelf. Voor zover mogelijk tenminste, want ook ik ontkom er natuurlijk niet geheel aan Agamben hier als een personage te benaderen, namelijk als filosoof. Het is in mijn ogen in de eerste plaats zaak om Agambens analyses van de coronacrisis in de bredere context van zijn filosofie te plaatsen. Iedere kritiek die meer wil zijn dan de aanval op een luchtspiegeling, doet er goed aan zich te verdiepen in die achtergrond, ook voorbij wat ik hier in dit korte format kan doen. Om maar even uit te spreken wat eigenlijk toch vanzelfsprekend zou moeten zijn: voordat we iets beoordelen, moeten we proberen het te begrijpen. De lezer die geïnteresseerd is in de kritiek op Agambens interventies kan het lijstje verwijzingen bekijken naar kritische responsies van onder meer Slavoj Žižek en Jean-Luc Nancy, achterin deze bundel opgenomen. En voor wie zich afvraagt wat we nu van Agambens interventies kunnen meenemen na corona, slijpt Tim Christiaens in zijn nawoord een specifieke lens waardoor Agamben als onheilsprofeet verschijnt, om zo een interessant

perspectief te bieden op zowel toon als inhoud van zijn coronakritiek. Hij gaat daar ook dieper in op de verschillende thema's die Agamben in deze bundel aan de orde stelt. Ik beperk me hier tot een algemene schets van de biopolitieke analyse van de westerse politiek waaraan de interventies ontspringen en sluit af met een indicatie van het type levensopvatting dat Agamben als alternatief ontwikkelt.

2. BIOPOLITIEK

Agambens bijdragen aan het coronadebat komen niet uit de lucht vallen. Het dominante coronabeleid is volgens hem een uiting van een politieke tendens die sinds het begin van de moderniteit in een sneltreinvaart is gekomen, namelijk die van de *biopolitiek*. Biopolitiek is een term die Michel Foucault in de jaren zeventig heeft geïntroduceerd om het specifieke karakter van macht in de moderniteit te begrijpen. Premoderne macht had volgens Foucault veelal een *negatief* karakter. Dat wil zeggen, het was een macht die voornamelijk bestond uit verbieden, grenzen stellen en, bij overtreding van de wet, terechtstellen. In het beste geval hief de koning enkel belastingen, maar in het ergste geval besliste de vorst over leven en dood. De macht beschikte over de bestaansmiddelen van de onderdanen, maar ook over het leven zelf van die onderdanen, dat ze in de oorlog op het spel konden zetten in naam van de veiligheid of ter meerdere eer en glorie van de troon.

In de moderniteit gaat de macht zichzelf anders begrijpen en ontwikkelen, namelijk in termen van 'zorg dragen voor het volk.' De macht krijgt daarmee een meer *positief* karakter; zij bekomert zich om de volksgezondheid, hygiëne, armoede enzovoort. Dit is dus niet meer een macht die louter grenzen stelt en het leven voor de rest met rust laat, maar een macht die actief en aanhoudend dit leven gaat vormgeven en reguleren. Parallel aan deze ontwikkeling ontstaan de menswetenschappen die de data verzamelen op basis waarvan de politiek zich als een *beheer* van de bevolking kan gaan ontwikkelen. Denk aan bevolkingsregi-